

TEMIDA
Jun 2014, str. 115-134
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1402115B
Pregledni rad
Primitljeno: 9.6.2014.
Odobreno za štampu: 21.7.2014.

Uticaj javnih politika na ekonomsko osnaživanje žena u Srbiji¹

MAJA BRANKOVIĆ ĐUNDIĆ*

Predmet rada su mogućnosti i načini na koje javne politike u Srbiji mogu uticati na ekonomsko osnaživanje žena. Rad se bavi pregledom društveno-istorijskih faktora koji su uticali na razvoj rodno-ekonomskih nejednakosti i ekonomski položaj žena u Srbiji. Kritički se preispituju strateški dokumenti i odabrane javne politike u Srbiji koje su usmerene na poboljšanje položaja žena sa rodnog aspekta i procenjuju se mogućnosti njihovog uticaja na promenu rodno-neravnopravnih društvenih odnosa.

Ključne reči: ekonomsko osnaživanje, javne politike, rodna ravnopravnost, strategije, žene, Srbija.

Uvod

Potreba za ekonomskim osnaživanjem globalno je prepoznata i opšte politički prihvaćena. Ekonomsko osnaživanje žena smatra se ključnim faktorom za promenu patrijarhalnih relacija i jačanje ženskih prava, a nemogućnost žena da imaju ravnopravan pristup ekonomskim resursima kao muškarci vidi se kao uzrok njihove podređene uloge u svim oblastima života (Bergman, 2005).

Feminizacija rada i konstantno povećanje broja žena koje učestvuju u radnoj snazi predstavljaju jednu od najznačajnijih tekovina 20. veka. Razvoj kapitalizma

¹ Tekst je deo istoimenog master rada, odbranjenog na ACIMSI Centru za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu 28. maja 2014. godine pred komisijom u sastavu prof. dr Vladislava Petković Gordić (mentorka), prof. dr Svetlana Tomić i prof. dr Mirjana Dokmanović.

* MSc Maja Branković Đundić, Pokrajinski sekretarijat za privredu, zapošljavanje i ravnopravnost polova Vlade AP Vojvodine. E-mail: m.djundic@gmail.com.

i potreba za radnom snagom, a posebno Prvi i Drugi svetski rat imali su ogroman uticaj na ekonomski i društveni položaj žena. Ulazak na tržište rada i pristup javnoj sferi uticao je na promenu sveukupnog društvenog položaja žena.

Polazeći od stanovišta da su ekonomske neravnopravnosti najotpornije promenama onda kada predstavljaju istorijsku evoluciju podređenosti i kada su pojačane prethodnim državnim politikama i postojećim društvenim diskriminacijama (Kabeer, 2009: 12), u analizi njihovog mogućeg uticaja na unapređenje ekonomskog položaja žena u Srbiji smatram da je važno da se preispitaju tri aspekta – koji su uzroci postojećih rodni neravnopravnosti, da li su kreatori javnih politika u mogućnosti da sagledaju i prepoznaju aktuelne rodne probleme i potrebe i u kojoj meri aktuelne javne politike doprinose njihovom prevazilaženju.

U radu analiziram u kojoj meri su rodne ekonomske nejednakosti žena i muškaraca u Srbiji istorijski poduprte prethodnim javnim politikama, koji su aktuelni rodni problemi u ekonomskom položaju žena i muškaraca u Srbiji i izazovi javnih politika da na njih odgovore. Društveno-istorijskim kontekstom bavim se kroz prikaz normativnih odredbi Srpskog građanskog zakonika (1844) koje su regulisale društveni položaj žena u Srbiji u periodu jednog veka i promenama koje su usledile u periodu socijalizma. Poseban deo rada posvećujem analizi tri osnovna strateška dokumenta – Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti², Nacionalne strategije zapošljavanja za period 2011-2020. godine³ i Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije⁴. Procenjujem da li aktuelne strategije ključne za ovu oblast prepoznaju rodne probleme u ovoj oblasti, na koji način tretiraju pitanje ženske ekonomske neravnopravnosti i u kojoj meri mogu da doprinesu ekonomskom osnaživanju žena.

---

² Sl. glasnik RS, br. 15/09.

³ Sl. glasnik RS, br. 37/2011.

⁴ Sl. glasnik RS, br. 60/2013.

Ekonomski položaj žena u društveno-istorijskom kontekstu Srbije

Period pre Drugog svetskog rata

Patrijarhalni obrasci diskriminacije žena predstavljaju jedan od temelja na kojima se konstituiše moderna Srbija. Brojne prepreke sa kojima se žene u Srbiji danas suočavaju i koje deluju nepovoljno na mogućnosti njihovog ekonomskog osnaživanja imaju izraženu istorijsku dimenziju i održavaju se pre svega kao rezultat patrijarhalnih normi običajnog prava, koje je u 19. veku bilo integrisano u pravni okvir Srbije.

Srpski građanski zakonik (1844) bio je prvi građanski zakonik u Srbiji i četvrti donet u Evropi. U mnogim oblastima društvenog života Zakonik je donosio modernizatorske ideje, a veliki broj njegovih odredbi bio je preuzet iz Austrijskog građanskog zakonika. Međutim, u delovima koji se odnose na prava žena, a naročito kada su u pitanju nasledna prava, izvršena su i najveća odstupanja u odnosu na austrijski uzor. Norme običajnog prava koje su uređivale odnose žena i muškaraca u Srbiji i suštinski određivale društveni položaj žena tadašnjeg doba, postale su norme građanskog prava, čime su postojeće neravnopravnosti dobile legalni okvir i uzdignute na nivo pravnih načela. U periodu jednog veka koliko je Zakonik bio na snazi (1844-1946) ove norme suštinske su uticale na položaj žena u Srbiji i mogućnosti njihovog društvenog napretka i emancipacije.

Diskriminacija žena u Zakoniku posebno je izražena kada su u pitanju poslovna sposobnost, položaj u bračnom i porodičnom pravu, nasledno pravo i položaj žena u zadruzi.

Prava žena u porodici, uključujući i pravo na nasleđivanje, Zakonik je uređivao u okviru glave koja se odnosi na prava i dužnosti roditelja i dece. Roditeljske dužnosti izdržavanja dece trajala su dokle god deca ne budu u stanju sama sebe da izdržavaju, kod muškaraca do 21 godine, a kod devojaka do udaje (Zakonik, član 117). Izlazak iz roditeljske vlasti maloletna devojka mogla je ostvariti udajom i time stupiti u odnos supružničkih prava, dužnosti supruga, njegove rodbine i zadruge (Zakonik, član 153).

Uprkos tome što su formalno imale pravo da stiču imovinu ili prihode, žene njome nisu mogle da raspoložu, već je imovinom raspolagao otac, muž ili muževljevi roditelji. Nasledna prava su takođe u potpunosti počivala na patrijarhalnim normama koje su prednost davale muškarcima. Nasledstvo umrlog dobijala su muška deca, odnosno potomci po muškoj liniji, pri čemu su otac i

braća umrlog u nasleđivanju imali prednost u odnosu na majku i sestru, a ženska deca su mogla nasleđivati jedino ukoliko nije bilo sinova i njihovih muških potomaka. Matrilinearni princip nasleđivanja dolazio je u obzir tek nakon što se iscrpu očevi naslednici do šestog kolena (Pantelić, 2011: 3). Udovice su posle smrti muža imala pravo na „udovički užitak“ – pravo uživanja imovine, ali ne i vlasništva nad njom.

U pogledu poslovne sposobnosti, žena je bila izjednačena sa „uma lišenima, raspikućama, propalicama“ i svima onima kojima je zabranjeno da upravljaju sopstvenim imanjem (Zakonik, član 920). Punovažnost pravnih poslova udate žene zavisila je od saglasnosti muža, a bez muževljevog odobrenja žena nije mogla da obavlja bilo kakvu službu (Zakonik, član 346). Položaj žene u bračnom i porodičnom pravu počiva na potpunoj potčinjenosti žene mužu i Zakonik jasno i detaljno propisuje da žena mora da sluša muža i ispunjava njegove naredbe (Zakonik, član 110).

U zadrugi, kao dominantnom obliku društvene i porodične organizacije, žena je takođe imala inferioran položaj. Ona nije smatrana članom zadruge što znači da nije mogla imati udeo u zadržnoj svojini, niti je imala pravo na zakonsko nasleđivanje umrlih zadrugara. Budući da se zadruga u ovom periodu nalazila u procesu snažne transformacije i raspada na inokosna domaćinstva, imovina kao resurs trajno je ostajala u rukama muškaraca što će temeljno odrediti nejednake početne pozicije žena i muškaraca i u značajnoj meri definisati rodni režim u Srbiji koji je i danas na snazi (Isić, 2006: 131).

U svakodnevici definisanoj patrijarhalnim normama pristup obrazovanju bio je znatno otežan, što se u dugom vremenskom periodu odrazilo na ekonomski položaj žena. U prvim decenijama 19. veka gotovo da nije bilo obrazovanih žena, a prvo plansko obrazovanje u Srbiji koje je počelo 1839. godine, prevashodno je bilo zasnovano na stipendiranju mladića da se školuju u inostranstvu. Iako je 1846. godine doneta posebna uredba o ženskim školama koja je predviđala šestogodišnje školovanje devojčica, u Srbiji dugo nije bila prihvaćena činjenica da ženska deca treba da se školuju (Matijević, 2010: 534-535).

Početak 20. veka Srbija je imala svega 7% pismenih žena. U skladu sa ukorenjenim shvatanjem da ženskom detetu i nije potrebna škola, već da treba da bude angažovano u kući i domaćinstvu, devojčice su ređe upisivane u školu. U pogledu nepismenosti prema rezultatima popisa od 31. marta 1931. godine, u Srbiji je nepismeno bilo 56,4% žena starijih od 10 godina (Isić, 2006: 142; Gudac-Dodić, 2006: 47).

Ujednačavanje položaja u javnoj sferi žena i muškaraca u Srbiji i sprovođenje politika koje počivaju na ravnopravnosti žena i muškaraca započeto je tek nakon Drugog svetskog rata.

Društvene promene nakon Drugog svetskog rata i njihov uticaj na položaj žena

Ravnopravnost je bila jedna od osnovnih ideja i vrednosti društva koje se nakon Drugog svetskog rata uspostavljalo kao socijalističko, što je Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije iz 1946. godine podignuto na nivo načela. Ustav je garantovao ravnopravnost u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života, žene su dobile pravo glasa, a posebnim zakonima uređivane su nove vrste odnosa i obaveza u braku i prilikom razvoda braka, štatile su se potrebe majki, dojilja i trudnica, a 1960-ih godina i pravo na pobačaj je liberalizovano. Unapređeno je pravo na obrazovanje, kao i radna prava žena. Ustavom iz 1946. godine žene su imale pravo na jednaku zaradu kao i muškarci, kao i posebnu zaštitu u radnom odnosu (Ustav, 1946: član 24). Promenjena su i nasledna prava žena, a Zakon o nasleđivanju iz 1955. godine „je utemeljio i garantovao jednakost i ravnopravnost u pravu na nasleđivanje bez obzira na pol, ravnopravnost u pravu na nasleđivanje dece rođene u braku, ali i vanbračne dece“ (Gudac-Dodić, 2006: 38). U pogledu prava i obaveza prema deci, oba roditelja su bila dužna da se staraju o njihovom izdržavanju i vaspitavanju. Porodiljsko odsustvo trajalo je 90 dana, a za vreme njegovog trajanja majke su dobijale novčanu naknadu u visini redovnih primanja. Nakon isteka ovog perioda, u određenim slučajevima majkama je bilo omogućeno četvoročasovno radno vreme do navršene treće godine deteta i novčana naknada u visini 75% od ukupnih primanja. Ženama koje su dojile, omogućen je izlazak sa radnog mesta na svaka tri sata (Gudac-Dodić, 2006: 36-37).

U aktivnostima na emancipaciji žena i njihovom uvođenju u društveni život, koje su najintenzivnije bile nakon samog završetka Drugog svetskog rata, vodeću ulogu imao je Antifašistički front žena (AFŽ). AFŽ je doneo „iskustvo masovnog organizovanja žena“ i predstavljao „svojevrstu školu u kojoj su žene naučile da budu aktivne u javnom i političkom životu“ (Stojaković, 2007: 1). Ideje o ekonomskoj nezavisnosti i zapošljavanju žena bile su popularisane posebno u okviru prvog Petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede. Posebne mere bile su sprovedene za opismenjavanje, kvalifikovanje i profesionalno usavršavanje radnica. U tom periodu došlo je do uključivanja žena u proizvodnju i organizovanja njihove edukacije za zanimanja u indu-

strij, a izgrađena su obdaništa i jaslice kao preduslov za izvođenje žena na tržište rada. Žene u seoskim područjima su podsticane na upisivanje u seoske radne zadruge u okviru kojih su takođe organizovani edukativni kursevi i otvarana su obdaništa (Stojaković, 2007).

Uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja u trajanju od osam godina 1952. godine uticalo je na porast posebno učenica koja su pohađala osnovne i srednje škole, a razvoj višeg i visokog školstva posle Drugog svetskog rata vremenom je doprineo povećanju broja visoko obrazovanih žena. Međutim, školovanje devojčica i devojaka obeleženo je segregacijom prema tradicionalno „ženskim“ zanimanjima. Pored gimnazija, devojke su najčešće upisivale škole koje su ih obrazovale za uslužne, zdravstvene, obrazovne i tekstilne profile. Ova tendencija ostala je stabilna, tako da je u periodu 1980-ih godina u uslužnim srednjim školama bilo 97,5% devojaka, u prosvetnim 86,6%, u tekstilnim 88,2%, prevodilačkim 84,8% i zdravstvenim 82,5% (Gudac-Dodić prema Božinović, 2006: 52).

Ekonomska nezavisnost i zapošljavanje žena u posleratnom periodu bio je jedan od političkih prioriteta, koji je s jedne strane bio zasnovan na socijalističkoj ideologiji, a sa druge na potrebi da se što više ljudi uključi u obnovu zemlje nakon rata. Podsticano je „udarništvo“ žena koje su ulagale izuzetne napore kako bi dokazale svoje radne sposobnosti i posvećenost opštim narodnim ciljevima. Posebno su promovisane žene koje su učestvovalе u tradicionalno muškim zanimanjima, kao što su građevinarke, traktoristkinje, železničarke, a u manjem broju bilo ih je i u rudarstvu (Gudac-Dodić, 2006: 61). Iako su žene bile i negovateljice i učestvovalе u dobrovoljnom radu brige o deci i radničkoj klasi, nema podataka o učešću muškaraca u ovim aktivnostima koje su bile tradicionalno „ženske“. Ulazak žena na tržište rada i osvajanje „muških“ profesija, takođe ih nije oslobodila obaveza koje su imale u domaćinstvu, a na sastancima AFŽ-a moglo se čuti da žene dolaze umorne na posao jer obavljaju puno poslova oko dece i domaćinstva pre nego što stignu u preduzeće (Gudac-Dodić, 2006: 65). Promovisanje ženskog pregalaštva u teškim uslovima rada i ukidanje razlika između „ženskih“ i „muških“ zanimanja, koje je tadašnji sistem promovisao, nisu imala tendenciju da umanje razlike zasnovane na tradicionalnim rodnim ulogama, već više ukazuju da javne politike mobilišu i oslanjaju se na sveukupne ženske resurse kada je to potrebno. Već tokom 1950-ih godina, u slučaju pojave viška radne snage, prvenstveno su otpuštane trudnice, žene koje imaju decu i čiji su muževi zaposleni. Takođe je došlo i do ideološkog zaokreta u promovisanju tradicionalnih ženskih vredno-

sti i repatrijarhalizacije rodni uloga. Pored očigledne dvostruke opterećenosti žena i činjenice da su žene morale više da se dokazuju od muškaraca u svim poslovima, došlo je i do smanjenja državnih subvencija za dečje ustanove i do gašenja dela ovih institucija, a uvođenje relativno visokog dečjeg dodatka 1951. godine je uticalo na to da veliki broj žena napusti posao (Stojaković, 2007: 2). Zastupljenost žena na rukovodećim položajima koja je konstantno bila niža u odnosu na muškarce, takođe upućuje na to da patrijarhalne prepreke za političku participaciju žena nisu otklonjene, iako je u neposrednom posleratnom periodu njihovo učešće u političkom životu ideološki promovirano i Ustavom garantovano.

Zaposlenost žena, uprkos ovim merama, konstantno je rasla i u periodu od 1950-ih do 1990-ih godina 20. veka povećala se oko devet puta. Istovremeno sa povećanjem stope zaposlenosti, rasla je i stopa nezaposlenosti, a menjala se i struktura nezaposlenih – dok je u posleratnom periodu najviše nezaposlenih žena bilo među nekvalifikovanim radnicama, tokom 1990-ih najviše je bilo onih sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem (Gudac-Dodić, 2006: 67-71).

Vidljivo je da su se promene u svakodnevnom životu žena i njihov društveni položaj menjali znatno sporije od ustavnih i zakonskih normi. Uprkos tome što je socijalizam donosio intenzivne promene društvenog položaja žena, naročito pravnog, obrazovnog i ekonomskog položaja, patrijarhalni rodni režim *de facto* se održao.

Izazovi u kreiranju i sprovođenju politika za ekonomsko osnaživanje žena u Srbiji

Različite teorije koje su se bavile pitanjem ekonomskog osnaživanja žena pokazale su da javne politike koje su usmerene ka rodnoj ravnopravnosti treba da prepoznaju da su neravnopravnosti na tržištu rada proizvod ukrštenih neravnopravnosti. Preduslov da bi javne politike pružile odgovore na rodne probleme je njihovo prepoznavanje i političko priznavanje. Osnovni indikatori tržišta rada i rodno osetljiva statistika, koja se u Srbiji razvija poslednjih nekoliko godina, omogućavaju nam da pratimo oblasti u kojima se rodni režimi održavaju.

Podaci upućuju na to da su žene u Srbiji, uprkos boljem obrazovnom nivou, i dalje prisutne u sektorima koji odgovaraju njihovim tradicionalnim

rodnim ulogama i koji su po pravilu manje plaćeni i vrednovani. Žene takođe imaju manje mogućnosti da se zaposle. Briga i staranje o zavisnim članovima domaćinstva su razlozi koji utiču na mogućnost žena da se radno angažuju, ali i jedan od faktora koji utiče na mogućnost napredovanja i proizvodi razlike u zaradama zaposlenih žena i muškaraca. Žene su, takođe, većina neplaćene radne snage, kao i onih koji su neformalno zaposleni. Preduzetništvo i samozapošljavanje su još uvek sektori u kojima su žene manje prisutne i u kojima ne vide rešenje za unapređenje svog ekonomskog položaja. Izazov za javne politike još uvek ostaje podsticanje istraživanja i prikupljanja podataka o rodnim problemima višestruko marginalizovanih grupa žena (Avlijaš i dr., 2013; RSZ-Anketa o radnoj snazi, 2013; RZS-Žene i muškarci u Srbiji, 2011).

Nekoliko značajnih studija, koje su u prethodnom periodu sprovedene i bave se položajem žena na tržištu rada u Srbiji, dele zajedničke zaključke da, iako je normativni okvir⁵ u Republici Srbiji unapređen donošenjem niza zakona koji regulišu društveni položaj žene i položaj u sferi rada, postojanje ovih zakona još uvek nije uspelo da promeni neravnopravan položaj žena i muškaraca, kao ni da suzbije diskriminaciju sa kojom se žene u Srbiji suočavaju u različitim oblastima života, a posebno u sferi rada i zapošljavanja (Nikolić-Ristanović i dr., 2012: 55). Uprkos trendu da se položaj žena unapredi u različitim oblastima društvenog života, pored neujednačenosti i neusklađenosti zakonskog okvira, kao poseban problem uočava se nedostatak efikasnih mehanizama za implementaciju normativnog okvira, kao i mehanizama za praćenje sprovođenja zakonskih rešenja u praksi (Babović, 2007: 15-16).

Pored normativnog okvira, u periodu posle 2000. godine u Srbiji je donet niz strateških dokumenata u kojima su žene označene kao posebno ranjiva grupa. Imajući u vidu karakteristike položaja žena u Srbiji, posebno značajne dokumente za njihovo ekonomsko osnaživanje predstavljaju Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti sa

---

⁵ Ravnopravnost žena i muškaraca i politika jednakih mogućnosti garantovani su Ustavom Republike Srbije (član 15), kao i zabrana diskriminacije, a Ustav između ostalog omogućava sprovođenje posebnih mera radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su u suštinski neravnopravnom položaju u odnosu na druge građane Republike Srbije (član 21). Ustav takođe garantuje pravo na rad i slobodan izbor rada i utvrđuje uslove rada (član 60). Najvažniji zakoni koji uređuju prava i uslove u pogledu ravnopravnosti, zabrane diskriminacije, radnih prava i tržišta rada su Zakon o ravnopravnosti polova, Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o radu Republike Srbije, Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu.

pratećim Akcionim planom (2010-2015), Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020 i Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije.

Strategije predstavljaju javne praktične politike koje sprovodi vladino telo koje ima zakonska i finansijska ovlašćenja da to čini, a čiji je cilj da odgovore na praktične potrebe i probleme društva ili društvenih grupa (Jang, Kvin, 2002: 5-6). U narednom delu analiziraću u kojoj meri pomenute strategije prepoznaju i odgovaraju na rodno ekonomske probleme i potrebe žena u Srbiji.

*Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena
i unapređivanje rodne ravnopravnosti*

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, koju je Vlada Republike Srbije usvojila 2009. godine, za njene donosiocce predstavlja prekretnicu u javnoj politici prema ženama. Strategija je „krovni“ dokument koji treba da omogući primenu ustavnog načela ravnopravnosti i odražava opredeljenost države da vodi politiku sa ciljem eliminisanja diskriminacije žena, poboljšanja njihovog položaja i integrisanja principa rodne ravnopravnosti u sve institucije sistema. Sprovođenje ove strategije treba da dovede do dubinske i trajne transformacije rodnih odnosa u Republici Srbiji, a oblasti koje se smatraju ključnim za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti su oblast kreiranja politika i donošenja odluka, oblast ekonomije, obrazovanja, zdravlja, nasilja nad ženama, kao i pitanja sredstava javnog infomisanja i javnog mnjenja. Strategija je usmerena isključivo na žene, a žene iz marginalizovanih društvenih grupa identifikovane su kao posebno ranjiva kategorija.

Princip ekonomske efikasnosti i društvenog razvoja, koji se ostvaruje sprovođenjem politike rodne ravnopravnosti, ima centralni značaj u Strategiji. Ovaj diskurs koji je karakterističan za razvojne politike može se pratiti kroz celu Strategiju, a posebno se ogleda u uspostavljanju uzročno-posledične veze između poboljšanja položaja žena na tržištu rada i ukupnog privrednog razvoja. Oslanjanje Strategije na razvojne politike upućuje na zaključak da je njena transformativnost uslovljena političkim kontekstom u kom je usvojena, u okviru kog je bilo još uvek neophodno opravdavati potrebu za unapređenjem rodne ravnopravnosti.

Ekonomska ravnopravnost žena i muškaraca smatra se neophodnim preduslovom za postizanje ravnoteže u opštim odnosima žena i muškaraca, a uslovi i mogućnost za ekonomsku samostalnost žena smatraju se pred-

slovom za realizaciju svih drugih mera koje treba da doprinesu ravnopravnosti (Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, 2009: 23).

Pored toga što su u Strategiji identifikovani ključni problemi žena na tržištu rada i prepreke njihovom zapošljavanju i samozapošljavanju, takođe je istaknut uticaj strukturnih prilagođavanja mikro i makro ekonomije na mogućnosti upošljivosti žena. Smanjenje zaštitne uloge države i restrikcije budžeta, posebno kada je u pitanju smanjenje izdvajanja za zdravstvo i obrazovanje, sužavanje prava vezanih za porodijsko odsustvo, dečiju zaštitu i penzije naglašeni su kao faktori koji utiču na feminizaciju siromaštva. Neplaćeni ženski rad i „konflikt uloga“ porodice i posla istaknuti su isto tako kao ograničenja ženama da učestvuju na tržištu rada (Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, 2009: 22-23).

Poboljšanje ekonomskog položaja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti zasnovano je na četiri pojedinačna cilja koji se odnose na stvaranje sistemskih preduslova za politiku jednakih mogućnosti u ekonomiji, podsticanje zapošljavanja, ženskog preduzetništva i samozapošljavanja, smanjivanje ekonomskih nejednakosti koje su posledica višestruke diskriminacije i jačanje kapaciteta svih aktera u privredi i društvu za otklanjanje rodne diskriminacije i bolje korišćenje ženskih resursa.

Potreba za preispitivanjem javnih politika i postojećeg zakonodavstva i njihovih efekata na položaj žena na tržištu rada smatra se sistemskim preduslovom za politiku jednakih mogućnosti u ekonomiji, a metode uvođenja principa rodne ravnopravnosti u javne politike i rodno budžetiranje označene su kao „suštinski doprinos politici jednakih mogućnosti“.

Takođe je značajno identifikovanje neplaćenog kućnog rada kao ograničenja ženama za učešće na tržištu rada i shodno tome planirane su aktivnosti za podsticanje muškaraca da podjednako učestvuju u ispunjavanju porodičnih obaveza, kao i obezbeđivanje pristupačnih usluga u javnoj sferi i osnivanje privatnih službi koje bi rasteretile žene od porodičnih obaveza i brige o zavisnim članovima domaćinstva.

Iako su žene iz marginalizovanih društvenih grupa identifikovane kao posebno ranjiva grupa, posledice koje nedostatak informacija o rodnim problemima i osobenostima ovih grupa ima na kreiranje javnih politika u Srbiji evidentno je i u samoj Strategiji. Planirane aktivnosti su veoma uopštene, a višestruke i ranjive grupe se posmatraju homogeno. U okviru ovog cilja planirane su dve aktivnosti – usvajanje i primena posebnih mera za podsticanje

nje zapošljavanja, preduzetništva i samozapošljavanja namenjenih ženama iz višestruko marginalizovanih grupa i izrada posebnih programa ekonomskog osnaživanja seoskih žena i Romkinja (Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, 2009: 29).

Potencijalno ograničenje u efektivnom sprovođenju pojedinačnog cilja koji se odnosi na podsticanje zapošljavanja, ženskog preduzetništva i samozapošljavanja, takođe može da predstavlja nemogućnost da se identifikuju problemi koji ograničavaju veće učešće žena u zaposlenosti, samozaposlenosti i preduzetništvu. Ovaj cilj, kao i planirane aktivnosti zasnovane su na „instrumentalističkom“ pristupu koji je bio karakterističan za razvojne politike koje su se sprovodile u okviru koncepta *Žene u razvoju* (Razavi, Miller, 1995: 6-8). Iako je istaknuto da je potrebno raditi na stvaranju uslova za zapošljavanje, samozapošljavanje i preduzetništvo žena, uslovi se ovde izjednačavaju sa resursima, dok se stvaranje mogućnosti da se datim resursima pristupi ne uzima dovoljno u obzir, niti se uočava potreba da se preispitaju dosadašnja ograničenja ženama da date resurse koriste. Iskustva u sprovođenju sličnih programa ukazala su na postojanje brojnih faktora koji ograničavaju bavljenje žena preduzetništvom, a koji nisu nužno uslovljeni raspolaganjem finansijskim sredstvima za pokretanje sopstvenog biznisa. Takođe, sredstva koja se izdvajaju za ove programe daleko su manja u odnosu na fondove koji su namenjeni opštoj populaciji i, generalno, veoma malo doprinose da se početne nejednake pozicije žena i muškaraca u preduzetništvu prevaziđu (Branković-Đunđić, Ilaš, Božanić, 2009).

Potencijal ove Strategije da utiče na stvaranje jednakih mogućnosti za žene i muškarce nalazi se u njenoj usmerenosti na različite oblasti u kojima je položaj žena deprivilegovan i čije ukupno sprovođenje može da doprinese promeni neravnopravnih društvenih odnosa. Imajući u vidu da je za ekonomsko i drugo osnaživanje žena ključna transformacija normi i svesti o tradicionalnim ulogama žena i muškaraca i preraspodela moći, oblasti u Strategiji koje se odnose na odlučivanje i obrazovanje posebno su značajne. U oblasti odlučivanja iskazana je potreba da se istraže uzroci neravnomerne zastupljenosti žena u donošenju odluka i na osnovu nalaza planirano je kreiranje posebnih mera za ravnomernu zastupljenost oba pola na mestima odlučivanja. Takođe su značajne posebne aktivnosti usmerene na podizanje svesti ranjivih grupa žena o sopstvenim pravima i faktorima neravnopravnosti. U oblasti Strategije koja se odnosi na ostvarivanje rodne ravnopravnosti u obrazovanju, značajno je što je integrisanje rodne perspektive u obrazovanje poseban cilj, kao i pre-

poznavanje uticaja koje patrijarhalni obrasci i stereotipni sadržaji o rodnim ulogama u obrazovanju imaju na ukupne društvene promene u oblasti rodne ravnopravnosti (Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti: 35-36).

Ukupno oslanjanje Strategije na diskurs razvojnih politika uticalo je na to da u prvom planu bude brži, ravnomerniji i efikasniji društveni i ekonomski razvoj, doprinos modernizaciji i evropeizaciji države i mogućnost za adekvatnim korišćenjem ženskih ljudskih resursa. Na osnovu ovoga može se zaključiti da je Strategija doneta u periodu kada je još uvek bilo potrebno obrazlagati i pregovarati o rodnoj ravnopravnosti od koje će dobiti imati društvo u celini, a ne kao o elementarnom ljudskom pravu koje se država potpisivanjem brojnih međunarodnih dokumenata, kao i samim Ustavom obavezala da poštuje i sprovodi. Primena ovakvog diskursa, dovodi do toga da se odgovornost države kao garanta ženskih ljudskih prava pomera na žene kao odgovorne aktere za ekonomski i društveni razvoj. Iskustva takođe pokazuju da bez prevazilaženja osnovnih ograničenja u pristupu tržištu, koje su posledica duboko ukorenjenih neravnopravnosti koje se reprodukuju u javnim politikama, a ne nedostatka resursa, ravnopravno društveno učešće ne može biti ostvareno. Iako je nepovoljan ekonomski položaj uzrok podređenosti žena u mnogim oblastima života, iskustva u sprovođenju razvojnih politika pokazala su da učešće žena na tržištu rada ne znači da će se povećati i njihova ekonomska i druga autonomija, kao ni društvena moć. Danas je, među teoretičarima koji se bave uticajem razvojnih politika na položaj žena, rasprostranjeno shvatanje da, iako korišćenje ženskih resursa doprinosi ekonomskom razvoju i uvećava ekonomski rast, ekonomski rast i razvoj ne vode nužno i povećanju rodne ravnopravnosti.⁶

Rodna podela rada i odgovornost žena za neplaćeni rad, kao i druge prateće neravnopravnosti u pristupu resursima i mogućnostima, prepoznate su u okviru oblasti Strategije koja se odnosi na poboljšanje ekonomskog položaja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti, ali im nije dato centralno mesto. Nejednaki odnosi moći žena i muškaraca u domaćinstvu i zajednici, koji utiču na mogućnost donošenja odluka i predstavljaju značajan faktor za žensku ekonomsku participaciju, nisu posebno naglašeni.

Očigledan je nedostatak analize postojećih javnih politika i njihovog uticaja na reprodukciju patrijarhalnih obrazaca, što može u krajnjem ishodu da

---

⁶ Vidi, na primer, Beneira, L. (1995), Razavi, S, Miller, C. (1995), Bradshaw, S. i dr. (2013).

utiče na cilj Strategije da bude prekretnica u javnoj politici prema ženama i da transformiše rodne odnose u Srbiji. Iako je veoma značajno da su metode uvođenja rodne ravnopravnosti i rodnog budžetiranja istaknute kao ključne za transformaciju rodnih pitanja u okviru javnih politika, njihovo sprovođenje pre izrade ove Strategije uticalo je na to da većina aktivnosti u okviru ovog dela Strategije bude zasnovana na proširivanju već postojećeg okvira javnih politika „dodavanjem žena“.

Osnovni utisak o transformativnoj prirodi ove Strategije je da je ona prevashodno zasnovana na namerama da rodna ravnopravnost postane relevantno političko pitanje u Srbiji, a ne na odluci da se javne politike transformišu u pravcu rodne ravnopravnosti. Ovakav politički koncept uticao je i na sprovođenje Strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti. Osim Uprave za rodnu ravnopravnost, koja je i inicirala izradu ove Strategije, i koja je u skladu sa mogućnostima sporadično sprovodila neke od aktivnosti, prevashodno uz podršku stranih donatora, u većini sektorskih politika Strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti nije implementirana (Uprava za rodnu ravnopravnost, 2013: 3).

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine

Iako većina mera iz Nacionalne strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti nije sprovedena, njeno usvajanje doprinelo je da u drugim strateškim dokumentima koji se odnose na zapošljavanje i diskriminaciju, žene budu prepoznate kao posebna kategorija i da budu kreirane posebne mere za smanjenje neravnopravnosti između žena i muškaraca.

U Nacionalnoj strategiji zapošljavanja za period 2011-2020. godine žene su označene kao najveća ranjiva grupa na tržištu rada Republike Srbije i uočena je potreba da se utvrde dodatni faktori ranjivosti, budući da su zbog svoje brojnosti žene ujedno i najheterogenija ranjiva grupa na tržištu rada. U odnosu na Nacionalnu strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, u Strategiji zapošljavanja posebni programi za žene se ne vide kao efikasno rešenje, prevashodno stoga što „generalno targetiranje žena kao grupe najčešće nije najbolja politika zbog svoje nepreciznosti“ (Nacionalna strategija zapošljavanja, 2011: 39).

Posebne mere za unapređenje rodne ravnopravnosti žena i muškaraca, međutim, nisu definisane, već je u Strategiju integrisan deo aktivnosti iz Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravno-

pravnosti koje se odnose na poboljšanje ekonomskog položaja žena i ostvarivanje rodne ravnopravnosti. Iz Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti prihvaćena je i ideja da bi suštinski doprinos sprovođenju politika jednakih mogućnosti predstavljala izmena u načinu raspodele sredstava i javne potrošnje, jer ta raspodela ima različit učinak na muškarce i na žene. Uočena je i potreba da se raspodela javnih troškova restruktuiru i preusmeri tako da se unaprede ekonomske mogućnosti žena i njihov ravnopravan pristup resursima (Nacionalna strategija zapošljavanja, 2011: 43).

Strategija predviđa da će smanjenje zaposlenosti u javnom sektoru koje se očekuje u narednom periodu posebno pogoditi žene. Nemogućnost da se usklade porodične i poslovne obaveze žena vidi se kao jedna od prepreka za njihovo zapošljavanje naročito u privatnom sektoru. Uprkos ovome, Strategija zapošljavanja ne predviđa mere koje bi uticale na rasterećenje žena od nege i brige o zavisnim članovima domaćinstva, obezbeđivanjem ovih usluga u javnom sektoru. Primena fleksibilnih oblika rada vidi se ne samo kao rešenje za prevazilaženje ovog problema, već i kao mera koja će podstaći natalitet (Nacionalna strategija zapošljavanja, 2011: 43-44).

Na ovaj način Strategija zapošljavanja nije usmerena na transformaciju postojećih rodni režima koji ograničavaju žensku ekonomsku participaciju, već predviđa mere koje treba da omoguće ženama da se prilagode postojećem patrijarhalnom poretku i pored poslova u reproduktivnoj, obavljaju i poslove u produktivnoj sferi.

Kada je u pitanju praćenje primene Strategije, rodna perspektiva dosledno je izostala u svim ciljevima i indikatorima za merenje uspešnosti njenog sprovođenja. Aktivnosti koje su preuzete iz Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti takođe nisu integrisane u Nacionalni akcioni plan koji je osnovni instrument sprovođenja Strategije.

Iako je u samom tekstu Strategije naglašeno da su žene najheterogenija ranjiva grupa na tržištu rada i da u svim teže zapošljivim kategorijama⁷ čine većinu, u Nacionalnom akcionom planu zapošljavanja nisu planirane aktivnosti kojima bi se utvrdili faktori koji doprinose njihovoj ranjivosti, kao ni aktivnosti kojima bi se odgovorilo na ukrštene i višestruke faktore koji otežavaju

---

⁷ Pored žena u teže zapošljive grupe su ubrojana dugoročno nezaposlena lica odnosno lica koja su nezaposlena duže od 12 meseci, nezaposleni bez kvalifikacija ili niskokvalifikovani, mladi do 30 godina života, višak zaposlenih i stariji od 50 godina života, ruralno stanovništvo, osobe sa invaliditetom, Romi, korisnici novčane socijalne pomoći.

zapošljavanje različitih grupa žena. Kao i druge teže zapošljive kategorije stanovništva, žene imaju prioritet prilikom uključivanja u pojedine mere politike aktivnog zapošljavanja. Planirano je da se deo mera sprovodi kroz lokalne akcione planove pokretanjem posebnih programa u onim oblastima u kojima su žene u nepovoljnijoj situaciji u odnosu na muškarce. Na taj način je lokalnim samoupravama ostavljeno da utvrđuju rodne probleme i kreiraju mere za njihovo prevazilaženje.

Aktivnosti u Nacionalnoj strategiji zapošljavanja 2011-2020 i Nacionalnom akcionom planu zapošljavanja u velikoj meri su zasnovane na prethodno sprovedenim merama politike aktivnog zapošljavanja koje sprovode lokalne filijale Nacionalne službe za zapošljavanje. Statistike nezaposlenosti koje vodi Nacionalna služba za zapošljavanje ukazuju da sprovođenje mera aktivne politike zapošljavanja u periodu od 2005. do 2013. godine nije doprinelo smanjenju razlika u nezaposlenosti žena i muškaraca, već su žene stabilna većina⁸, sa nezaposlenošću koja se kreće od 51-54% (Nacionalna služba za zapošljavanje – Mesečni statistički bilten br. 136, 2013).

Ukoliko se pored ovih podataka uzme u obzir da su žene i većina među radno neaktivnim licima, odnosno onima koji ne traže zaposlenje i nisu prijavljeni na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje, većina u sektoru neformalne ekonomije, kao i da je stopa njihove nezaposlenosti veća, a stopa zaposlenosti manja u odnosu na muškarce, zapažam da je neophodno da se efikasnost postojećih mera aktivnog zapošljavanja preispita sa aspekta njihovog doprinosa u prevazilaženju rodnih problema koji su evidentno prisutni i stabilni u politici zapošljavanja.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije predstavlja još jedan instrument javne politike koji treba da doprinese implementaciji antidiskriminacionih zakona radi sprečavanja i smanjenja svih oblika i posebnih slučajeva diskriminacije prema određenim društvenim grupama. Žene su označene kao

⁸ Od 2005. do 2009. godine žene su činile 54% nezaposlenih na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje. Postepeno smanjenje razlika u nezaposlenosti žena i muškaraca koje se može pratiti od 2009. godine je posledica povećanja broja nezaposlenih muškaraca, a ne rezultat povećane zaposlenosti žena. Naime, ekonomska kriza više je pogodila privatni sektor u kom su muškarci više zastupljeni, te je došlo i do povećanja njihovog broja na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje.

osetljiva društvena grupa prema kojoj se ispoljava društvena netolerancija. Ova Strategija je značajna stoga što prepoznaje da su negativne posledice strukturalne i indirektne diskriminacije žena vidljive i u javnoj i u privatnoj sferi, a kao jedan od razloga za opstanak diskriminacije prema ženama vidi se i nepotpuno sprovođenje zakona, usvojenih strategija i akcionih planova. Kao faktički razlog diskriminacije, u Strategiji se identifikuju tradicionalni, patrijarhalni stavovi i stereotipi o rodnim ulogama žena i muškaraca u porodici i široj zajednici. Takođe je prepoznata višestruka ranjivost žena, koje su diskriminirane i na osnovu roda, kao i na osnovu drugih svojstava (posebno diskriminacija Romkinja, žena sa invaliditetom, samohranih majki, izbeglih i interno raseljenih, starijih žena, žena žrtava nasilja, žena drugačije seksualne orijentacije i drugih). Značajno je što se promena tradicionalnog, patrijarhalnog stereotipa o rodnim ulogama i ukidanje diskriminatornih praksi prema ženama, a naročito prema višestruko ranjivim ženama, vidi kao preduslov i opšti cilj sprovođenja svih drugih mera (Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, 2013: 36). Sa aspekta smanjenja diskriminacije koja može da doprinese ekonomskom osnaživanju žena, u okviru posebnih ciljeva prepoznate su diskriminatorne prakse koje u prethodnim dokumentima nisu posebno istaknute, niti su planirane posebne mere za njihovo iskorenjivanje.

U oblasti rada i zapošljavanja, uočena je potreba da se dosledno koriste instrumenti antidiskriminacionih politika i mera koje su usmerene na podsticanje zapošljavanja žena, kao i praćenje i evaluacija njihovih efekata, ukidanje razlike u zaradama između žena i muškaraca, diskriminišući postupci prilikom zapošljavanja i diskriminišući uslovi rada, uključujući i seksualno uznemiravanje i ucenjivanje (Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, 2013: 37).

Poseban cilj odnosi se na privatni i porodični život, koji je zasnovan na promeni tradicionalnih, patrijarhalnih stereotipa o rodnim ulogama žena i muškaraca u porodici i široj zajednici i ukidanje običaja i drugih praksi utemeljenih na ideji o podređenosti jednog pola. Značajno je što ovaj cilj predviđa sprovođenje zajedničke odgovornosti oba roditelja u odgajanju i vaspitanju dece i unapređenje postojećih i uvođenje novih usluga javnog sektora koje omogućavaju usklađivanje porodičnih i radnih obaveza (Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, 2013: 38).

Takođe je značajna činjenica da su aktivnosti koje se navode u okviru Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti u oblasti obrazovanja integrisane i u ovu Strategiju. Na ovaj način obezbeđen je integralni pristup u prepoznavanju i rešavanju specifičnih rod-

nih problema. Ove mere odnose se na uključivanje sadržaja o neprihvatljivosti svih oblika diskriminacije žena, uključujući i rodne stereotipe, u kurikulumu za osnovno, srednješkolno i visoko obrazovanje; kreiranje inkluzivne politike u obrazovnom sistemu za devojke i devojčice, posebno višestruko ugrožene i one koje napuštaju redovni obrazovni sistem zbog rane udaje ili trudnoće; kreiranje afirmativnih mera za smanjenje polne segregacije u izboru obrazovnih profila itd. (Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, 2013: 37).

Zaključak

Uzimajući u obzir sve faktore koji utiču na mogućnosti žena da povećaju ekonomsku autonomiju i ravnopravno učestvuju u ekonomskim aktivnostima, ekonomsko osnaživanje ne može se posmatrati kao posebna politika, već je uslovljena promenama u drugim sektorskim politikama. Transformativna priroda javnih politika je moguća jedino ukoliko postoji svest o potrebi da se ukupni politički procesi preispitaju sa aspekta njihovog uticaja na različite društvene grupe žena i muškaraca.

Osnovni rodni problemi koji utiču na mogućnosti ekonomskog osnaživanja žena u Srbiji istorijski su podržani i rezultat su normi, običaja i patrijarhalnih obrazaca koji su u 19. veku pravno utemeljeni u Srpskom građanskom zakoniku iz 1844. godine. Period socijalizma imao je dvojak uticaj na ekonomski položaj žena. Izgradnja i obnova zemlje nakon Drugog svetskog rata oslanjala se na ženske resurse, a ideologija ravnopravnosti je dobila normativni okvir. Socijalizam je pozitivno uticao na promene društvenog položaja žena, posebno u oblasti obrazovanja i učešća na tržištu rada, ali se patrijarhalni rodni režim *de facto* održao. Aktuelni podaci o položaju žena u sferi ekonomije pokazuju da ovaj režim opstaje uprkos postojanju normativnog okvira koji promovise politiku ravnopravnosti.

Tri osnovna strateška dokumenta koja su analizirana, ekonomsko osnaživanje žena vide kao značajno pitanje. Osnovni utisak o prirodi Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti je da je njena transformativnost ograničena oslanjanjem na koncept razvojnih politika koji je napušten 1990-ih godina, na šta je verovatno uticao politički kontekst u kom je usvojena, a u okviru kog je još uvek bilo neophodno opravdavati potrebu za unapređenjem rodne ravnopravnosti. U tom smislu ona je prevashodno zasnovana na namerama da rodna ravnopravnost postane rele-

vantno političko pitanje u Srbiji, a ne na odluci da se javne politike transformišu u pravcu rodne ravnopravnosti. Ovakav politički koncept uticao je i na sprovođenje ove strategije i doveo do toga da u većini sektorskih politika ona nije implementirana.

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine prepoznaje višestruke ranjivosti žena, rodne uloge i neplaćeni ženski rad kao otežavajuće faktore za žensku ekonomsku participaciju, ali ne predviđa nijednu meru koja bi uticala na njihovu transformaciju.

U odnosu na prethodno pomenute instrumente javnih politika, Nacionalna strategija prevencije i zaštite od diskriminacije predstavlja značajan napredak u razumevanju suštine podređenosti žena u Srbiji i merama koje je potrebno sprovesti. Značaj ove strategije je u tome što promenu tradicionalnog, patrijarhalnog stereotipa o rodnim ulogama i ukidanje diskriminatornih praksi prema ženama, a naročito prema višestruko ranjivim ženama, vidi kao preduslov i opšti cilj sprovođenja svih drugih mera.

Zaključak ove Strategije odgovara tezi da ekonomsko osnaživanje žena nije moguće bez promene ukorenjenog društvenog shvatanja o rodnoj ulozi žene u privatnoj i javnoj sferi i transformacije javnih politika koje ove režime održavaju.

Literatura

Anketa o radnoj snazi, 2013 – Bilten 578 (2014) Beograd: Republički zavod za statistiku.

Avlijaš, S. Ivanović, N., Vladislavljević, M., Vujić, S. (2013) *Gender Pay Gap in the Western Balkan Countries: Evidence From Serbia, Montenegro and Macedonia*. Belgrade: FREN – Foundation for the Advancement of Economics.

Babović, M. (2007) *Položaj žene na tržištu rada u Srbiji*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.

Beneira, L. (1995) Towards a Greater Integration of Gender in Economics. *World Development*, 11, str. 1839-1850.

Bergman, B. (2005) *The Economic Emergence of Women*. New York: Palgrave Macmillan.

Branković Đundić, M., Ileš, M., Božanić, D. (2009) *Ka politici rodnog budžetiranja u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

Gudac-Dodić, V. (2006) Položaj žene u Srbiji (1945–2000). *Biblioteka Helsinške SVESKE Žene i deca. 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, 23, str 33-130.

Isić, M. (2006) Dete i žena na selu u Srbiji između dva svetska rata. *Biblioteka Helsinške SVESKE Žene i deca. 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, 23, str. 131-159.

Kabeer, N. (2009) *Women's Economic Empowerment: Key Issues and Policy Options*. Sussex: Institute of Development Studies.

Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji - Mesečni statistički bilten br.136 (2013). Beograd: Nacionalna služba za zapošljavanje.

Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti, Službeni glasnik RS, br. 15/09.

Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011-2020. godine, Službeni glasnik RS, br. 37/2011.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 40/2013.

Stojaković, G. (2007) *AFŽ – Iskustvo masovnog organizovanja žena*. Novi Sad: Antifašistički front žena Vojvodine: 1942-1953.

Žene i muškarci u Srbiji 2011 (2011). Beograd: Republički zavod za statistiku.

Internet izvori

Bradshaw, S. i dr. (2013) Women's Role in Economic Development: Overcoming the constraints, Sustainable Development Solution Network – A Global Initiative for the United Nations, 20 May 2013, dostupno na <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/02/130520-Women-Economic-Development-Paper-for-HLP.pdf>, stranici pristupljeno 10.7.2014.

Izveštaj druge faze sprovođenja NAP-a (2013) Uprava za rodnu ravnopravnost, dostupno na http://www.gendernet.rs/files/dokumenta/Izvestaji_Uprave/Nov_Completion_Report_NAP_IJanuary_2013.pdf, stranici pristupljeno 7.6.2014.

Jang, O., Kvin, L. (2002) *Pisanje delotvornih predloga za javnu praktičnu politiku*, Beogradska otvorena škola, dostupno na <http://www.bos.rs/materijali/vodic.pdf>, stranici pristupljeno 5.6.2014.

Matijević, N. (2010) Žene – obrazovanjem do elite: Situacija u Srbiji u XIX veku (osvrst na knjigu Lj. Trgovčević „Planirana elita“), dostupno na <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2011/09/29-Nikolina-Matijevi%C4%87-%C5%BDENE-OBRAZOVANJEM-DO-ELITE-Situacija-u-Srbiji-u-XIX-veku.pdf>, stranici pristupljeno 22.5.2013.

Nikolić Ristanović V. i dr. (2012) Diskriminacija žena na tržištu rada u Srbiji, Beograd dostupno na <http://www.vds.org.rs/File/Diskriminacija%20zena%202012.pdf>, stranici pristupljeno 22.5.2014.

Pantelić. I., Neki aspekti položaja žena u Kraljevini Jugoslaviji, dostupno na <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=17>, stranici pristupljeno 22.6.2013.

Razavi, S., Miller, C. (1995) From WID to GAD: Conceptual Shift in the Women and Development Discourse, United Nations Research Institute for Social Development – United Nations Development Programme, dostupno na [http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/D9C3FCA78D3DB32E80256B67005B6AB5/\\$file/opb1.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/D9C3FCA78D3DB32E80256B67005B6AB5/$file/opb1.pdf), stranici pristupljeno 10.7.2014.

Srpski građanski zakonik (1844) dostupno na <http://www.overa.rs/gradanski-zakonik-kraljevine-srbije-1844-god-sa-kasnijim-izmenama.html>, stranici pristupljeno 10.7.2014.

Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 1946, dostupno na http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/leksikon_jugoslavije/konstitutivni_akti_jugoslavije/ustav_fnrj.html, stranici pristupljeno 22.6.2014.

MAJA BRANKOVIĆ ĐUNDIĆ

The Impact of Public Policies on Economic Empowerment of Women in Serbia

The subject of this article is the possibilities and ways in which public policies can effect economic empowerment of women. In this paper the social and historical factors that influence the development of gender-based economic inequalities and economic status of women in Serbia are presented. Additionally, the paper offers critical review of strategic documents and specific public policies in Serbia that address the improvement of the status of women from a gender aspect, and assess their potential impact on changes regarding gender inequality.

Keywords: economic empowerment, public policies, gender equality, strategies, women, Serbia.